

govimi vrhovnimi hipi. S svojim zanosnim izražanjem si ustvarjalec poišče prav tisto, kar nasprotuje njegovi globoki življenjski odvisnosti in njegovemu temeljnemu tujstvu v svetu. Umetniško ustvarjanje je torej nenehno premagovanje suženjstva, kakor koli ga že razumemo, ker sprošča svobodoljubne energije človeškosti.

Narava si je izmislila pesem, da bi se pvedela sveta kot sveta. Pesem ni beg, temveč zanosno osveščevanje vsega navzočega, preteklega in prihodnjega. Pesem pomaga človeku, ki se nikoli ne more znebiti občutka, da je pregnan v bivanje, da se ove svoje pradomačnosti sredi stvarstva. Ker se človek čuti ujetnika v svetu videzov, ki se povprečnež z njim zadovoljuje, ga pesnik s čarobno pesmijo osvobaja tesnobe, s pesmijo razdira tesne rise, dosega z njo absolutnost in pravo resničnost. Pesem torej trga človeka iz njegove fatalnosti in razumske golote v svobodnjaško in oduševljeno skrivnost, ki sicer še ni razodeta, zato pa magično osvetljena. Dobro in zanesljive pesmi torej ne more izčrpati nobena misel.

Kolikokrat obstanem s svojo mislijo reven, obupan, neveden, tako rekoč izgubljen. Tudi danes, ko se že razmikajo meje, ko se že majejo pošastne težave in se razodevajo stoletja neuresničljive stvari. Edino s pesmijo se polnim, utelešam, razvedam in utrijam. Umetnost je zmagoslavje snovi. Marxova skrb gre za tem, da svet spremeni, pesnikova pa za tem, da ga poveleča. Obe koprnenji dobro čutim, morda ju v pesmi celo povezujem.

(Listina, str. 293—294) 17. septembra 1943

Edvard Kocbek

Jože
Udovič

Poslednja minuta

»Pred puškami stojim,
jutro vstaja, živo jutro poslednjega maja,
tenki jok zvona je segel do tihega kraja.

Pred puškami stojim,
 sonce, urno izza zelenega hriba vstani,
 poslednjič me s svojo čisto lučjo nahrani!
 Pred puškami stojim
 in vidim véliki vzrok in duha, ki je kriv,
 a kdor mori, je mrtev, in mrtvi ostane živ.
 Pred puškami stojim,
 ljubim ta svet, slednjo bil, slednjo travo,
 in tople človeške oči, uprte v časov daljavo.
 Pred puškami stojim,
 kje je tista vesela deklica v tej minuti?
 Rokó je stegnila iz sinjih sanj in nič ne slutí.
 Pred puškami stojim,
 oko na grmu cvetočem še sok življenja pije,
 umrl bom s cvetjem v očeh, samo se v venec mi vije.
 Pred puškami stojim,
 že nesejo tesno, ozko, črno rakev.
 Ne vežite oči! Buden bom konec počakal.
 Pred puškami stojim,
 ta smrt je velika in komaj sem je vreden.
 A zakaj jih meri dvanajst in ne le eden?«
 Pred puškami vznak leži,
 jata škrjancev s polja beži,
 sape brze raznesejo njegov zadnji dih,
 z njim blagoslovijo svet, še nem in tih.

Pesem je zrasla iz nekakšnega travmatičnega doživetja, ki me je dolgo spremljalo, nisem se ga mogel znebiti tudi pozneje, ko sem že hodil pod krošnjami kočevskih gozdov ali po skritih partizanskih poteh. Doživetje pa je bilo tako: iz sobe na severnem koncu Ljubljane, kjer sem stanoval pred odhodom na osvobojeno ozemlje, je bilo ponoči pogosto slišati strele iz raznih koncev v okolici, iz vzhodnega roba mesta in iz precejšnje bližine pa včasih tudi grmeč strel, votlo odmevajoč, in bil sem prepričan, da pomeni morilsko salvo. Zdelo se mi je, da me ponoči ali v zgodnjem jutru večkrat prebudi in pahne v veliko tesnobo.

To streljanje, ki je bilo zdaj znamenje upora, zdaj pa slepega totalitarnega maščevanja, je priklicalo v mojo fantazijo jasno začrtano podobo človeka, ki v zgodnjem jutru stoji pred jekleno rožljajočo neizprosnostjo konca. Pesem pa je nastala pozneje, leta 1944 na osvobojenem ozemlju, nekje med kolpsko dolino in Rogom. V nji mi ni šlo za podobo kljubujočega junaštva, ki jo je čas tako potreboval in terjal, želel sem samo oblikovati nepatetičen klic življenja pred nenadnim nesmisлом smrti, ko bo uničena živa celica življenja, ki naj bi se vgradila v nastajajočo prihodnost. Zaradi te nepatetične želje gledam danes na pesem z nekakšno pri-

zanesljivostjo, čeprav se upravičeno zastavlja vprašanje, ali je mogoče za tako dogajanje najti prave besede, ali pesem, ki za svoj namen uporablja šibke podobe in poskuša dogodek ogrniti z zvenom besed, nekako ne prikriva tega temnega zla, tega uničujočega nasilja, ali ne govori mimo dogodka. Kako se je pesem rešila iz te nevarnosti? Mogoče s svojo preprostostjo, s tem, da ni iskala krčevitih, preglasnih pripomočkov, da bi izrazila skrajno dogajanje na meji bivanja. Pa tudi s tem, da je samo izrekla nekaj reči, ki jih je zajela iz svoje skrite vednosti in iz moje travmatične izkušnje

V moji fantaziji je dolgo stala podoba človeka pred tujčevimi puškami, bil je priča zgodovinske ure, vendar ne gledalec, bil je tisti hip središče dogajanja v usužnjenem svetu, takp da je obsojeni in žrtvovani človek nekakšno središče sveta. Stoji pred zmagoslavjem krivice in je obenem živ ugovor proti nasilju z vso svojo končujočo se vizijo in s svojim poteptanim pričakovanjem. Lahko bi rekel, da v zadnjem trenutku končnosti zagleda neskončnost tega hipa, ki se sredi groze vgrajuje v tok zgodovine.

Središče pesmi pa je nekakšna gotovost, ki je sicer ni mogoče dokazati z nikakršnim otipljivim dejstvom in ki jo življenje s svojim videzom tako pogosto zanika, vendar jo skrite globine psihe včasih jasno razodenejo, gotovost, da je tisti, ki živi iz zla in iz sovražnega zla uničuje, že uničen, da je tisti, ki iz zla obsoja, že obsojen, da tistega, ki v službi zla zanika življenje drugemu, potem tudi življenje samo zanika. To je spoznanje, vstajajoče iz tedanje tesnobe, ki velja za vsakega uničevalca v kakršnem koli času, pa naj to dela z orožjem ali kako drugače (saj vemo, koliko je skritih načinov uničevanja) — mogoče kdaj tudi z besedo. To je spoznanje, da je po svojem dejanju uničevalec nezmožen še živeti avtentično življenje, ki naj bo življenje za človeka in za prihodnost. Te besede so seveda posebno poglavje iz »teorije zla« in je mogoče v njem izreči najrazličnejše sodbe. Pesem pa raste iz globoke razvidnosti, dobljene iz globine časa, da »kdor mori, je mrtev, in mrtvi ostane živ.«

Dogajanje pesmi pa je tudi nekakšna podoba dogajanja sveta, ker ni vanj zajeta le obsojenčeva oseba, marveč vse, kar ga obdaja. Tudi svet okoli njega čuti, da se tu nekaj končuje in obenem nekaj začneja, da nastaja praznina za uničenim bitjem, ki pa jo bo val želja in vizij znova napolnil in tako ubitega oživil.

Postava moje pesmi stoji v zadnjem jutru pred zgoščenim zlom, pred zgoščeno negativnostjo, ki je pred njo človek samo še predmet, izničen v svoji nemoči, pred zlom, ki se spreminja v nepreklicno usodo. Ta smrt pa je tudi kot smrt še trenutek človekovega nastajanja, trenutek potrditve sredi uničenja, smrt je pojmovana kot minuta intenzivnega psihičnega dogajanja, ki je nekak absoluten drobec človekove poti proti vse jasnejši zavesti, je pa tudi korak proti novim prostorom, ki čakajo novo življenje duha. Človek stoji sredi tega dogajanja skoraj nekako začuden, kakor da čuti, da ga smrt še v zadnjem hipu oblikuje, da ustvarja v njem novo razsežnost, da določa njegovo pokončno držo in s tem soustvarja nastajajoči svet. Pred človekom, ki bo padel v tem jutru, stoji posebljena avtoritarna moč in ideologija in bo prav ob njem čez nekaj trenutkov pokazala svojo naravo. Streljala bo v njegovo vizijo, v njegovo željo po svobodi,

vendar se ne zaveda, da bo streljala v proces, ki ga ni mogoče ustaviti, streljala bo v žareče, zmeraj znova porajajoče se podobe duše, ki iz njih raste resničnost in ki so neuničljive.

(1981)
Jože Udovič

Jože
Javoršek

Partizani in poeti

- I Volkovi živijo od vetra, a psi od noči
in zvezde od zvestih človeških oči
in zemlja posreba vse mrtve sence,
a rože metulje, ki zrak jih živi.

Neznana luč vžiga na nebu lestence.

Ostani ob meni, glej, v lakoti hudi
poetje smo živi. — Zato ne zamudi
oči si napasti ob travah in nebu.
Kot zlata čebela na cvet se potruji.

Skoz nas curi slast kakor voda po žlebu.

Junak — partizan je bogat v našem času.
Njegova je zemlja in voda na krasu,
vse jablane, hruške in rdeče maline,
vsa rast je pokorna njegovemu glasu,